

AZ ESZMÉNYEK SZEREPE A NEVELÉSBEN.*

Ha akár a legközönségesebb emberi életet nézzük is, ott is mihamar megláthatjuk a tökéletesedésre való törekvést, ott is hamarosan szemünkbe ötlük az a mintegy öröktől fogva bennünk élő igazság: hogy valójában minden emberi élet, még a legjelentéktelenebb és legközönségesebb emberi élet is a tökéletesedés irányába, előre és felfelé vágyakozik.

A porba sujtott, földig megalázott ember is előre és felfelé vágyik. A porba sujtott, földig megalázott ember is a mélységből a magasságba kívánczik. Minden biztonnyal igazság foglaltatik abban a gyakran hangoztatott mondásban, hogy az éhes embernek és a rabnak van életprogramja és életcélja; az éhség és a rabság minden okoskodásnál erőteljesebben, határozottabban megformálja az élet és a törekvés célját. A porbasujtottságnak s a megalázottságnak is van motorikus ereje — és a mélység is vonzza a magasságot.

Általában teljes öntudatossággal és imponáló erőteljességgel *előre és felfelé*: a magasságba vágyik és törekszik is minden öntudatos ember ezen a világon.

Ez a hovatovább mind tudatosabbá és öntudatosabbá váló és ez a minden akadályokat leküzdő törekvés lényünk kibontakozásában, erőink kifejlésében s általában minden energiánk-nak a lehető legmagasabb hatványra emelésében jelentkezik. Ezt a kibontakozást, ezt a kifejlést, ezt a hatványra emelést tekinthetjük a dinamis állapotából az energiea állapotába való felmelkedésnek.

Valószínűnek tartjuk, hogy ilyen kibontakozási, ilyen kifejlési tendencia nyilvánul meg az egész mindenségben. És ilyen kibontakozási, ilyen kifejlési tendencia megvalósulásának tekinthetjük minden ember életét is, a gyermeknek emberré való fejlődését is.

Bizonyára sok igazság foglaltatik a fejlődés filozófiai gondolatában. Még azt is elismerjük, hogy a Spencer-féle formulázása a fejlődés nagy gondolatának zseniális meglátásról tesz bizonyosságot: a jelenségek legkülönbözőbb csoportjaiban és halmazataiban meglát és megállapít bizonyos, a külsőre vonatkozó általános keretet. De nem hisszük, hogy az anyag integrációja és a mozgás dissipációja olyan varázsformula volna, ami

* Az 1930 március 15-i felolvasó ülésen tartott székfoglaló előadás.

lényegben megoldaná a világprocesszus sok-sok problémáját. Azt hisszük, hogy a fejlődést legjobban és legnagyobb eredménnyel önmagunkon és itt is különösképen belső életünkön tanulmányozhatjuk. Itt pediglen azt látjuk: *igazi fejlődés csak ott van, ahol intellektuális és etikai fejlődés van.* És fizikai létünk maga és testiségünk is csak annyiban létezősult és csak annyiban lehet egész fizikai létünknek és fejlődésének is értelme és célja, amennyiben az intellektuális és az etikai fejlődést szolgálja.

Az intellektuális és az etikai fejlődés valóban nem a külsőre, hanem a belsőre vonatkozik s éppen azért ez a fejlődés értelmet, jelentést és értéket felfedő folyamat. Ez a szellem fejlődése. Ezt ismerhetjük meg önmagunkból s ezt tételezzük fel mindenekben, az egész univerzumban is.

Úgy látszik, a szellemnek különösképen éppen az a lényege, hogy állandóan, szünet nélkül előre és felfelé tör, hogy szünetet nem ismerve, állandóan tökéletesebb létre törekszik úgy, mint a Leibniz monasai, „a világegyetemnek ez elpusztíthatatlan élő tükrei“, amiknek örök vágyódásában, — *a tendance d'une perception à l'autre-ben* —, hűen visszatükröződik talán éppen az egész mindenségnek örök tendenciája; és *minden biztonnyal: valóban, minden kétséget kizáróan, hűen visszatükröződik az emberi lélek, az örök emberi lélek örök vágyódása és örök törekvése is.*

Örök vágyódás és örök törekvés van mibennünk, de ez az örök vágyódás és örök törekvés nem a földön csúszik — és semmiesetre sem csak az éhes ember és a börtönbe zárt ember vágyódása és törekvése. Az emberben levő, a mindnyájunk előtt önmagunkból jól ismert ez az örök vágyódás az, amit az Absolutum felé való tendálásnak mondhatnánk, amely jelenséggel mindenütt és minden időben találkozunk, ha akár a megismerés, akár a cselekvés és alkotás terén véges emberi erőkkal a végtelen felé törünk. És minden emberi élet tekinthető is olyan kísérletnek és olyan feladatnak, amelynek lényegét és legkomolyabb tartalmát éppen ez a végtelen felé való tendálás alkotja. A művészetek, a tudományok, a vallás és a filozófia tekinthetők ez örök vágyakozás és örök törekvés eredményeinek. De nemesak kiválóságok és kiváltságosak vehetnek és vesznek tényleg részt ebben a fennkölt ideáloktól vezetett nagyszerű életben. Mindenki résztvehet és mindenkinek részt is kell vennie az ember történeti és kulturális életében és különösen mindenkinek részt kell vennie az etikai életben, amely élet minden emelkedett felfogás és minden fennköltebb hit szerint a legrövidebb úton, valójában az ember részére az egyedül járható úton, visz el bennünket az Absolutum közvetlen közelségébe. És ha valahol, úgy ezen a téren: az etikai élet terén érezzük, hogy *kötelességünk ez a haladás a végtelen felé.*

Mindnyájan elvitathatatlan kötelességünknek érezzük és tudjuk: erkölcsi ideáljainknak akár minden erőink végső meg-

feszítésével való megvalósítását. Valamennyien, bármily kis és bármily jelentéktelen emberek legyünk is egyébként, érezzük és tudjuk, hogy az a kötelességünk, hogy a legszebb, legnagyobb és legértékesebb dolgot cselekedjük, hogy képletesen fejezzem ki magam: mindnyájan mintegy öröktől fogva bennünk élő nagy vágyódástól hajtva, érezzük és tudjuk, hogy egyéniségünket istenszoborra kell csiszolnunk.

S ha önmagunk belsejébe tekintünk s ha számot adunk önmagunknak lényünk legtitkosabb vágyakozásairól és törekvéseinkről — amik igazában a végtelenbe és határozatlanba, az *әнепов* és az *допиров*-ba vesznek el — s ha csak egészen felületleges pillantást vetünk az emberi lélek grandiózus projekciójára, a kultúrára, ami az ember léte és működése nélkül nem valószínű volt volna meg a világon, mert úgy látszik, a természet erői az ember nélkül nem elégségesek arra, hogy a kultúrát életre hívják, — akkor egészen sajtáságos kép tárul elénk. A kultúrának fejlődése szintén a végtelenbe és határozatlanba vész el. Ha a szellemet s annak alkotását, a kultúrát szembeállítjuk, — amint ezt szokták is tenni, — magával a természettel, — akkor, akkor igenis igazat kell adnunk Wundt Vilmos ama tanításának, hogy a szellemi élet terén — a fizikai világból ismert energia fennmaradása elvével szemben — egy másik, ettől lényegben eltérő elv érvényes: a szellemi energia növekvésének elve.

A tökéletesedés a szellemi élet terén nem az elemek kombinációjában, variációjában és permutációjában, hanem a lét gazdagabbá válásában és különbbé levésében áll.

Ezt a gondolatot szemléltető módon elibünk állítja Bergson is az *évolution créatrice* fogalmában, ahol a tökéletesedés mint valódi teremtés jelentkezik.

Az ember nem tud és semmiképen sem akar lemondani a tökéletesedésről — s ha a tökéletesedésnek minden lehetőségétől meg volna fosztva, úgy legalább gyermekeiben óhajt előre, felfelé, a tökéletesedés útjára jutni:

Ezt jól tudja mindenki. Még az önző, szívtelen ember is rendszerint önzetlenné és önfeláldozóvá válik, ha gyermekéről van szó. A gyermek lényünk folytatását jelenti, a gyermek a földi halhatatlanság hordozója. Gyermeinket különbnek, tökéletesebbnek és boldogabbnak is szeretnők tudni, mint amilyenek mi vagyunk. A gyermeket és minden megújuló generációt valóban olyan csodálatos kísérletnek tekinthetni, amelyben a *vita nuova* hatalmas erőkifejtéssel az igazi fejlődésre, az igazi, azaz különösen szellemi és erkölesi tökéletesedésre tör. Es ugyanígy van a nemzetek életében is. Az egyes ember talán rezignálhat, talán egy egész generáció is rezignálhat, de a nemzet élni akar s mert örökéletűnek tudja magát, sem nem tud, sem nem akar rezignálni.

Az ember társadalmi lény és egyszersmind történeti lény is. Tagja egyszersmind a földi halhatatlanságnak, a nemzet-

nek és az emberiségnek is. Ezekben a viszonylataiban eltörpül az ember egyénisége, hogy helyet adjon a nemzet és az emberiség életének. Az emberi élet állandóan gyártja a bölcsőket és állandóan ácsolja a koporsókat, ami szükségessé teszi a folyton megújuló generációnak beállítását a nemzet életébe. És hogy ez a folyton megújuló s mindent előlről kezdő generáció ne legyen kerékkötője az emberiség életének, természet-szerű szükségként jelentkezik a nevelés, ami előkészíti a következő generációt arra, hogy az előzőt felválthassa, pótolhassa, sőt nemcsak felváltsa és pótolja, hanem túl is szárnyalja. Ekképen valósítaná meg az emberiség a minden dolgokban feltételezett s a szellem életében különösképen szemünkbe ötlő fejlődést és tökéletesedést. Úgyhogy e szerint a felfogás szerint: *a nevelés a mindenségben mindenütt megnyilatkozó fejlődésnek, tökéletesedésnek egyik szükségszerű, majdnem azt mondhatni: kozmikus eszköze.*

Minden gyermekkel előlről kezdődik az emberi élet. Új szellemi élet kezdődik minden egyes gyermekkel. Úgy gondoljuk általában, hogy minden gyermekkel egy tiszta, salakmentes élet kezdődik előlről. A gyermeket — minden idők és minden népek felfogása szerint — féltő gond illeti meg. Honnan ered ez a felfogás? Miért a gyermek, miért minden gyermek dédelgetése? Bizonyára azért is, mert a gyermek nemcsak új élet kezdetét jelenti, de jelenti egyúttal az emberi élet természetes emelkedésének lehetőségét — és jelenti egyszersmind az ismert világ legelőkelőbb részének, a tudatosság fejlődésének lehetőségét, — jelenti az intellektuális és az etikai fejlődésnek lehetőségét.

Szóról-szóra igaz az, amit Nietzsche mond a gyermekről: „Unschuld ist das Kind und Vergessen, ein Neubeginnen, ein Spiel, ein aus sich rollendes Rad, eine erste Bewegung, ein heiliges Ja-sagen“.

És igaz az is, hogy a gyermek az emberiség szépségének tavasza: „Giovinezza, giovinezza primavera di bellezza.“ — A tavasz a természetben is és az életben is a legszebb és legtöbb reményekre jogosító s ezért legtöbbet érő évszak is, ami megérdemli minden más évszaktól, hogy elhalmozza minden jóval, különösen pedig szeretetteljes jóindulatból fakadó bölcs tanáccsal arra a nagy és nehéz útra, ahol mindnyájan nem egyszer, meglepve a nagy „világfélelemtől“, kétségbeesésünkben szivettépő zokogásba törünk ki — és Odysseus-szal felsóhajtunk:

„Jaj, mi leszen vélem, mi baj ér még végzetül engem.“¹

A tavasz szép évszak, a tavaszt mindnyájan szeretjük s mivel szeretjük, mindnyájan még szebbnek és még értékesebbnek látjuk, de a tavasznak tényleg nem hódolhatnak a többi évszakok. Ez a többi évszakok hódolása a tavasz előtt talán

¹ Kemenes (Kempf) József fordítása.

művésznak való téma volna, de a természet világában nem valószínűsíthető meg, — az ember-világ azonban majdnem szószerinti értelemben is megvalósítja a többi évszakok hódolását a tavasz előtt, mert minden rendű és minden rangú ember minden korából szeretetteljes dédelgetéssel veszi körül a gyermeket — és amiben csak lehet és teheti, segítségére is siet neki. A tehetetlen gyermekben az emberi élet nagy misztériuma jelenik meg szemünk előtt s valahogyan az a kegyeletes érzés vesz erőt rajtunk e misztérium megjelenésekor, hogy mindnyájunk érdekében cselekszünk akkor, amikor segítségére vagyunk a gyermeknek s valahogyan mindnyájan kötelezettnek érezzük magunkat arra, hogy a gyermeknek, ennek a valódi vita nuovának, a tőlünk telhető legjavát adjuk mindannak, amiről csak azt hihetjük, hogy az javára szolgálhat neki.

A nemzet hasonlatos a nagy természethez, ahol a tél után, a természet rendje szerint, tavasz következik. A nemzet örök tavasza az állandóan megújuló fiatalsága. Ez az örök fiatalság nemcsak a nemzet halhatatlanságának, de a nemzet előre- és felfeléhaladásának is biztosítója.

A nemzet örök szent tavasza a nemzet fiatalsága. Ez a szent tavasz szükség esetén a legnagyobb áldozatra, a ver sacrum emberileg elképzelhető legnagyobb áldozatára is képes és ezt az áldozatot el is fogadja minden nemzet. Már azért is az emberi lét szent tavasza, a fiatalság, nemcsak szeretetteljes dédelgetésünkre érdemes, de igenis joggal megkövetelheti tőlünk azt a nem is oly nagy áldozatot, amit amúgy is lényünk belsőjéből fakadó legnagyobb készséggel és örömmel hozunk meg, hogy mindnyájunknak: nemzetünknek, de meg az egész emberiségnek érdekében is feltárjuk előtte az élet helyes útjára vezérlő legmagasabb ideálokat.

Az élet, ha a mi emberi életünkről van szó, semmiesetre sem jelenti csak a puszta fizikai létet, de igenis minden bizonnyal szellemi létet, szellemi életet jelent.

A puszta fizikai lét és élet mindenestre felette fontos és nagyértékű.

Az erős, egészséges ember értékét semmiesetre sem akarjuk kétségbevonni. Erősnek, egészségesnek lenni, amint Nietzsche mondta: derékszögűnek lenni testben (és lélekben) mindenestre az emberi lét legnagyobb javai közé tartozik; — még azt is elismerjük, hogy ez előfeltétele a boldogságnak is, de azért ez még nem minden és nem is a legfőbb dolog. És sem magunkat, sem az utánunk következő generációt nem akarjuk csak éppen egészséges és erős embereknek tudni. Ezzel ugyanis sokra nem mennénk, még a köznapi élet szempontjából sem, mert a legközönségesebb életben való érvényesüléshez is szükségünk van az intellektuális és az etikai erők kifejlésére is.

Mi most nem a fizikai emberi létről beszélünk, hanem arról a létről, arról az emberi életről akarunk beszélni, amely alkalmas arra, hogy jelentést és értelmet adjon a létnek és

életnek magának. Mondjuk ki őszinte nyíltsággal a szót: az az élet, amiről szó van, az az élet, ami megérdemli az emberi jelzót, az az élet, ami jelentést és értelmet adhat az emberi létnek, az az ember szellem-erkölcsi élete. Az ember szellem-erkölcsi élete az, ami a mi szemünkben értékkel, nagy értékkel bír, az ember szellem-erkölcsi élete az, ami igazában olyan mindennek felett való értéket képvisel, amihez hasonlítva az élet minden többi javai, de még maga az élet is csak eszköz jelentőségével bírhatnak.

Az emberi életnek méltónak kell lennie az emberhez. Az emberhez pedig csak az az élet méltó, amely élet minden ízében át van hatva az erkölcsi ideáloktól. Ezeket az ideálokat, mint a végtelenség legfelső határán lévő, talán még ezen is túl lévő transzcendens erőket tekinthetjük, amelyeknek létéről nem az anyagi világ, hanem az emberi lélek kezekedik — s ezeknek létét bizonyítja mindaz, amit mind mostanig tett és alkotott az ember ezen a világon: tehát az ember története és az ember kultúrája. *Az ember története és az ember kultúrája a természet felett, haladó olyan processzusnak és a természet fölé emelt olyan felüléptménynek tekinthető, amely processzusban és felüléptményben az embernek az ideálokra való állandó törekvése ölt testet és valósul meg.*

De magát az emberi életet is tekinthetni a felismert ideálok örök mintájára formálendő, illetőleg már tényleg formált műremeknek — és pedig nyilvánvalóan a legértékesebb műremeknek, amiben mintegy a világ lelke nyilatkozik meg s hallat olyan igazságokat, amiket nem utasíthatunk el magunktól — s amiknek igazában, akár bevalljuk, akár rosszhiszeműen tagadásba vesszük azokat, aligha valaki is kételkedhetik. Ilyen igazság az: s erről tánúskodik az emberiség története; kultúrája, szellemi élete és különösen a mindezeknek magvát tevő erkölcsi meggyőződése az embernek: — *hogy az emberi életnek méltónak kell lennie az emberhez. Az emberhez pedig csak az az élet méltó, amely élet minden ízében át és át van hatva az erkölcsi ideáloktól.*

Ezt a gondolatot Rousseau mélyen szívhezszólo szentenciájával így is kifejezhetjük: „olyan állapotban kell lelkünket megőriznünk, hogy állandóan kívánjuk, hogy létezzék Isten (akkor sohasem fogunk kételkedni benne)“.

És itt nincs semmiféle bölcser mérsékletnek és okos megalkuvásnak helye. Amely élet nélkülözi az erkölcsi ideálokat, amely élet nem áll az erkölcsi ideálok szolgálatában, azt nem tekinthetni szellem-erkölcsi életnek, azt az életet nem tekinthetjük emberhez méltó életnek. Igenis, ki merjük mondani, hogy az ilyen életet nem tartjuk emberhez méltó életnek. Az erkölcsi ideálok nélkül szükölködő életet elhibázott, torz életnek tartjuk. És itt megismételtem azt az erkölcsi axiómát kifejező igazságot, amit nem lehet elég gyakran megismételni, hogy a látható világnak legnagyobb értéke a jó, az erkölcsileg derék ember —

és hogy az erkölcsileg hitvány, a gonosz ember erkölcsileg hitvány és gonosz marad akkor is, ha eszével az eget verdesi és ha az istenség titkait fürkészi is ki — és hogyha hatalmával a világot kormányozza is. Nero császár szörnyeteg a világ trónján is — és Jézus Isten, latrok között a keresztfán is.

Az emberhez méltó élet a felemelt fővel való élet. Fel-emelt fővel élni pedig annyit jelent, mint minden körülmények között a felismert ideáloknak szolgálni, — ha szükséges, hát igen: akár minden poklokon keresztül is. Ne feledjük egy pillanatra se, hogy az erkölcsi élet küzdelem, talán éppen világ-erőkkel szemben folytatott küzdelem.

Fiat justitia, pereat mundus.

Marcus Aureliusnál, — aki Róma császári trónján is megmaradt stoikus filozófusnak, — olvassuk a következő sorokat: „Pythagoras követői hajnalban az égre tekintést ajánlják, hogy egyrészt szívünkbe vessük, mennyire mindig ugyanott és ugyanúgy végzik a csillagok munkájukat, másrészt megfigyeljük rendjüket, tiszta, nyílt ragyogásukat, mert a *csillag nem kendőzi magát*“.²

Mondanom sem kell, hogy mi nem tekintünk állandóan az égre, hanem bizony nagyon sokan, nagyon gyakran csak a köznapi, földi, nagyon is földi életet nézik, azt az életet, amely pedig kendőzi magát, s bizony igen gyakran igen sokan ebben a magát kendőző életben keresik ideáljaikat.

A köznapi élet embere azt hiszi, jól ismeri az élet titkát. Hiszen mi vagyunk a világ lelke s a világ és az élet titkát önmagunknak, akarva, nem akarva, kifecseggük. Nem is kell nagy bölcsesség ahhoz, úgy mondják, hogy az életnek, minden életnek s így a magunk életének titkát is meglássuk. Tudja is azt mindenki: csak nyitott szemmel kell tekintenünk életünkre, a mások életére, na meg a mindenki, akár az egész emberiség életére is. Mihamar megláthatjuk, hogy az egész emberiség s minden emberi élet, legyen az egyéni vagy kollektív élet, minden érzésre ébredt lét ezen a világon, tudatosan, avagy bár talán tudattalanul, *a boldogságra törekszik*. A boldogság pedig..., a köznapi ember csak tudja, hogy mi az: — öröm, gyönyör s mindennemű és mindenfajtajú édesség summája. Vagy ha nem éppen ez, de mindenesetre a jó, a hosszú és a kellemes élet.

Valahogyan ilyennek képzelik a földreszegzett szemű emberek a boldogságot. A boldogság — még emelkedettebb felfogás szerint is — az az éltető Nap, amely fényt és meleget áraszt minden életre, fényt és meleget áraszt természetesen magára az emberi életre is. Valamennyien, kik a földön élünk, boldogság-keresők vagyunk. Életünk nem is egyéb, mint keresése a boldogságnak. Úgyhogy tehát a boldogsághoz vezető útnak keresése a helyes emberi élet leélése.

² Huszti József fordítása.

Az emberi élet ideáljai e szerint a felfogás szerint olyan ideálok lennének, amiknek az volna nagy értékük, hogy reávilágítnának a boldogsághoz vezető útra s ilyképen reá is vezetnének erre a nagy vágygal kívánt és keresett útra.

Erről a felfogásról mondja Nietzsche, különösen a Bentham-féle boldogság maximációjára gondolván: „Das fragt und fragt und wird nicht müde: Wie erhält sich der Mensch am besten, am längsten, am angenehmsten?“ S amikor ezt mondja, nem leplezi megvetését: „Überwindet mir, ihr höheren Menschen, den Ameisenkribbelkram, das erbärmliche Behagen, das Glück der Meisten.“ Amiről itten szó van, az a közönséges embernek természetes vágya, ez a fizikai ember természetes vágya, ez annak az embernek természetes vágya, aki még nem emelkedett fel az emberi létnek szellem-erkölcsi magasságába. Ez nem az az élet, ez semmiesetre sem az az élet, amiről azt mondhatnók, hogy az emberhez méltó volna. Sőt leplezetlenül kimondjuk, hogy az az élet, amely csak ilyen fizikai jó, hosszú és kellemes akar lenni, nem méltó az emberhez.

Goethének igaza van: „genießen macht gemein“. Ez az élet nem méltó az emberhez, mint szellem-erkölcsi lényhez.

Természetes azonban, hogy ilyen felfogás mellett a nevelés is ilyenszerű ideálok után igazodik s ez a felfogás azt hiszi, hogy a nevelésnek természetesen szintén ilyen életideálok szolgálatában kell állnia s a nevelés célja nem is lehet egyéb, mint a boldogság vágyára s a boldogság keresésére irányítani már a zsenge ifjúságot; a boldogság-akarást és boldogság-keresést constans et perpetua voluntas-szá tenni az állandóan megújuló generációban: ez volna a nevelés feladata.

A természetes ember, természetes ösztöneit és vágyait követve, a boldogságra törekszik. Minden fejlődésben van ezen a világon, az anyag, az élet, na meg a szellem is. Az ember is és az ember-világ is ilyen egyenes irányú fejlődésben van s az ember részére gyermekeiben már e földön biztosítva van az örökkévalóság. Feladatunkat s a fejlődés célját is könnyen úgy tekinthetjük, mintha az lenne a feladatunk s azt a célt szolgálná az egész világ fejlődése is, — kezdve az élettelen anyagon, fel az élők világán keresztül a legszublímáltabb szellem tevékenységéig —, hogy mi magunk lehetőleg boldogok legyünk és hogy az utánunk következő generáció még boldogabb legyen. Amit amúgy is mindenki akar, amire amúgy is mindenki nagy vágygal vágyakozik, annak megvalósítását a helyesnek tartott úton elősegíteni, — ez volna minden nevelésnek legfőbb célja.

Ez a nevelés eszményeit a boldogság rózsaszínű csábvilágából venné, abból a világból, amely az emberi vágyak és a szertelen emberi képzelődés világa, amely nem áll szilárd alapon, amelyre megvethetnők lábunkat, hanem amely ingatag talajként besüpped lábunk alatt. Nem bír meg bennünket — s a boldogságot hajszolva — valójában feneketlen mélységekbe veszünk el.

Jól tudom, hogy a boldogságot nemcsak a gyönyörévezetben s nemcsak a haszonban lehet látni, de boldogságnak tekintetni mindazt, ami örömmel tölti el az embert, tehát a kötelességteljesítést, a valamely nagy és fenségesnek tartott cél érdekében elszenvetett mártíriumot is s általában az önmegtágadást és az önfeláldozást is. Ez azonban nem az a boldogság, amit az ember a kendőzött élet forgatagában keresni és találni szokott. Ez olyan ideál, ami bizonyára az eszmények fennkölt tiszta honából való. Az ideálok fennkölt tiszta honából reánk világító ideálok pedig olyan hatalmasságok, amiknek irányítására megnyugvással bízhatjuk magunkat. Vörösmartynak igaza van:

*„Mi dolgunk a világon? Küzdeni
Erőnk szerint a legnemesbékért.“*

Ennél többet nem is tehetünk; a legfenségesebbnek elismert ideáloknál külön vezetőt sehol sem találhatunk magunknak.

Az ideálokkal valahogyan úgy vagyunk, mint az őtestamentomi tűzoszloppal. — Az ideálok általában olyannak tekintetnek, amelyek a helyes irányt, különösképen a cselekvésnek helyes irányát jelzik. Kinek milyenek az ideáljai, olyan maga az ember is. Az ideálok minden tekintetben azt mondják nekünk, hogy mit tartunk mindenekfelett levő értéknek, mit tartunk olyan értéknek, aminek alárendelhető, alárendelendő az ember egész élete, minden vágyakozása, törekvése és akarása.

Ideáljai vannak az egyes embereknek, vannak népeknek és koroknak is. Az ideálok ugyan természetszerűen változhatnak egvények, népek és korok szerint, de ez a változás nem árthat örök létüknek. Amint a létnek általában nem árthat a fejlődés, az ideálok változása sem árt létüknek. És ha ezen a világon minden dolog fejlődéséről lehet beszélni, úgy csak természetes, hogy az ideálok fejlődéséről is lehet beszélni, úgy csak természetes, hogy az ideálok fejlődéséről is *joggal* lehet beszélhetni. Mit tesz az, hogy joggal beszélhetni az ideálok fejlődéséről? Ez azt jelenti, hogy maguk az ideálok is állandóan tökéletesednek. Az ideálok tökéletesedése pedig azt jelenti, hogy az ideálok erkölcsi értelemben tökéletesednek. Az erkölcsi tökéletesedés pedig az a tökéletesedés, amely egyedül alkalmas értelmet adni a tökéletesedés gondolatának. Ez könnyűszerrel megállapíthatóan így van az ember-világban. Alig is vonja ezt valaki kétségbe. Ezen a megfontoláson és elgondoláson alapszik a köznapi életnek közismert igazsága is, aminek érvényét nehéz kétségbevonni: „Qui proficit in artibus et deficit in moribus, plus deficit, quam proficit“. Én a magam részéről úgy gondolom, hogy nemcsak az emberi élet terén, de ha mélyére tekintünk a dolognak, minden téren csak az erkölcsi tökéletesedés adhat értelmet és célt a tökéletesedés gondolatának.

Ha igaz az, hogy az emberi életben igazán nagy, rendkívüli módon nagy jelentősége van az eszményeknek, — hiszen ezek az eszmények szolgálják és egyszersmind irányítják is az embe-

rek életét, úgy, — ha ez egyáltalában lehetséges, ha egyáltalában lehetséges a fokozás, — a nevelés terén még nagyobb jelentősége van az eszményeknek. Mert ezek szerint az eszmények szerint igazodik a nevelés, ezek az eszmények adnak tartalmat és irányt a nevelésnek. A nevelés eszményei jelentik azt is, hogy milyennek akarjuk látni a jövő generációt. — Hogy minő hatalma van a nevelésnek a jövő generációra, erről lehet vitatkozni; arról azonban vitatkozni sem lehet, hogy a nevelés olyan, amilyenek eszményei.

Van olyan felfogás is, amely szerint a nevelés anyaga oly könnyen formálható, mint a viasz, ez esetben természetesen szuverén hatalma lenne a nevelendő generáció felett a nevelésnek és közvetve a nevelés eszményeinek is.

Az eszményeknek általában olyan a viszonya a nevelendő generációhoz, mint amilyen a viszony a művész lelkében élő eszmény, minta és a között az anyag között, amely anyagban testet ölt a művész lelkéből fakadt minta, a művész lelkében élő s annak integráns részét tevő eszmény.

De micsoda bármely művészi eszmény megvalósítása, mi, mondom, akár Ráfael avagy Michelangelo legkülönb műremeke is ahhoz a remekműhöz képest, amit a nevelés alkot? A nevelés alkotása maga a nevelés által megformált ember. E között pedig és akár a legkitűnőbb műremek között is az a különbség van, mint ami az élő és az élettelen dolog között van, de még ennél is nagyobb a különbség, itt nem mennyiségi és nem minőségi különbség van. Valójában össze nem hasonlítható dolgok állnak itt szemben egymással. S különösen érték szempontjából valóban nem hasonlítható össze a legszebb festmény avagy szobor sem, ha Ráfaeltól avagy Phidiástól származik is, az erkölcsileg és szellemileg kiművelt és megnevelt emberrel. A szellemi és az erkölcsi egyéniség valóban a legfőbb értékeknek hordozója, amivel szemben éppen semmi, de semmi sem állítható egy sorba ezen a világon.

Az erkölcsi eszmények, úgy látszik, a legnagyobb fényű állócsillagok s az erkölcsi eszményektől telített ember mintegy túlnő önmagán és fölébe kerül minden dolgoknak, — fölébe kerül az egész fizikai világnak is.

Kant Immanuel gyönyörű mondása szerint, amely minden emberi lélekben helyeslő megértésre talál: „Két dolog tölti el az elmét mindig új és növekedő csodálattal és tisztelettel, minél gyakrabban és tartósabban foglalkozik velük a gondolkozás: *a csillagos ég felettem és az erkölcsi törvény bennem.*“ „Az erkölcsi törvény bennem“ ad jelentést és értelmet az egész létnek — s az erkölcsi törvénynek az egész világot fénybe fűrésztő ragyogása elhomályosítja a csillagok — s köztük a nap — fényét is.

Az egész világot s benne mi magunkat is tekinthetni egy olyan nagyszerű és valójában minden ízében fenséges kozmosz-

nak, amelyben a legmagasztosabb elvek valósulnak meg. Mi ugyan nem vagyunk képesek arra, hogy minden dolgokat, az egész mindenséget, annak lényegét, jelentését, értelmét és célját megértsük, vagy akár csak meglássuk is, de a lelkünkől előtörő, ellentmondást nem ismerő sejtésünkkel, — ami hovatovább mind határozottabb és mindig határozottabb formát ölt, amíg végül is mindeneknél erősebb hitté és meggyőződésé izmosodik —, hitünkkel és ellentmondást nem tűró meggyőződésünkkel igenis amellettt teszünk tanuságot, hogy a lét legmélyén s ennek következtében a mindenség működésében is, — leginkább szemmeláthatóan: az ember életében is, igenis a legmagasztosabb elvek valósulnak meg. Ezeknek a legmagasztosabb elveknek kell megvalósulniok, Embernek lenni, szellem-erkölesi életet élni éppen azt jelenti, hogy életünkben nemcsak a fizikai lét világából ismert elveket valósítjuk meg, hanem éppen az erkölesi elvek azok, amelyeknek mindenekfelett való uralmát követeljük és feltételezzük.

Ha a természet világára szegezzük tekintetünket, akkor talán azt kell megállapítanunk, hogy a természet amorális, hogy a természet mitsem törődik azokkal az elvekkel, amelyeket mi a legmagasztosabbaknak tartunk. Ha a természet világára szegezzük tekintetünket, ebben a világban joggal magunkra hagyottnak érezzük magunkat: — rettenetes kietlen pusztaságban találjuk itt magunkat, ahol semmiféle részvétellel, megértéssel, melegséggel, szeretettel nem találkozunk. Ha kívülről tekintjük a természetet, — s bizony az összes tudományok is csak kívülről, a felületéről láthatják a természetet, — azt amorálisnak és részvét nélkül valónak kell tartanunk. Nekünk azonban lételemlünk az erköliség — és valóban olthatatlan vágygal vágyódnunk megértésre, melegségre, szeretetre. De bárha így áll is a dolog s bárha a nagy természet, — bármennyire is betűzzük ki titkait, csakis matematikai rendet árul el, — mégsem tudjuk elhinni, hogy a mindenség rendje, annak legmélyebb mélységeiben is csak ilyen matematikai, a külsőre vonatkozó rend lenne. És nem tudjuk elhinni, hogy legbelsejében ne érvényesülne ennél magasabb és magasztosabb principium, az a principium, amit közönségesen etikainak mondunk. Ennek uralmát — legalább az embervilágban — tudatosságunk fokának megfelelően — mindinkább és mindinkább el kell ismerünk és követelnünk is kell, bármit mondjanak egyébként a tények — és pedig akár a természet, akár pedig az ember-világ tényei. És bár legyen igaza a mechanisztikus és determinisztikus felfogásnak, — aminthogy bizonyos tekintetben tényleg igaza is van, — azért nekünk mégis minden ezen a világon azt mondja — és pedig olyan hangon, mintha ez magánról az „örökkévalónak“ minden dolgokról és minden történésekről visszaverődött „visszhangja“ lenne, hogy *nincs, hogy nem lehet a világon, sem kicsinyben, sem nagyban, sem véletlenül, sem szándékosan erkölsi kontradikció*. Akinek füle van, ezt

hallja, akinek szeme van, ezt látja mindenütt, még akkor is, ha a tények állandóan elentmondanak is.

Az örökkévalónak ez a magasztos visszhangja és az örökkévalónak e vakító visszfénye igen sok, igen nagy, sőt éppen megoldhatatlannak látszó kérdést hamarosan és könnyűszerrel megold. A kultúremberiség, ha szívére teszi kezét s az „igazság bátorságával“ ki meri mondani lelke mélyében visszhangzó meggyőződését, könnyűszerrel eldönti a politikának nagy vitáját, hogy kinek van igaza: Machiavellinek-e vagy Platonnak? — s. e. z a mindnyájunk legbelsejéből visszhangzó megingathatatlan meggyőződés megérteti velünk azt a lelkünk nemesebb vágyait megnyugtató és kiengesztelő gyönyörű szentenciát is, amit azonban a való tényekből aligha logikai okfejtéssel lehetne levonni, hogy „*a világtörténetnek az etika a logikája*“.

Ha ezek után meg akarunk felelni arra a kérdésre, hogy minő szerepe van az eszményeknek a nevelésben, úgy erre a kérdésre habozás nélkül azt a feleletet kell adnunk, hogy az eszményeknek a nevelés terén elhatározó fontos szerepe van. Az eszmények azok, amelyek világosságot adóan és irányt megjelölően hatnak a nevelésre. Ezek az eszmények teszik látóvá a nevelést, — eszmények nélkül minden törekvés, minden cselekvés s így a nevelés is csak sötétben való tapogatózás. Az eszmények adnak értéket is, valódi értéket minden törekvésnek és cselekvésnek s így a nevelésnek is.

Felfogásunk szerint a jó eszménye annyira a legnagyobb jelentőségű eszmény, hogy a jó eszményének át kell hatnia valamiképen az összes többi, tehát a szép és igaz eszményeit is. Igenis azt hisszük, egész valónk legbelsejéből az a mintegy öröktől fogva bennük levő meggyőződés tör elő, hogy a lét legbelsejében, lényében, legmélyebb mélységeiben: legmélyebb értelmében, okában és céljában — erkölcsi valóság és hogy a lét legfőbb törvényei erkölcsi törvények.

Mi következik mindebből a mi témánkra vonatkozóan. Korlátolt egyoldalúság-e? Nem. Minden fenntartás nélkül készséggel kijelentem, hogy a nevelésnek az ember minden erőit a lehető legmagasabb tökéletességig kell kifejleszteni és kímélni, azt sem mondom, hogy a nevelés területe és célja a lélek kultúrája, a cultura animi lenne. Azt hisszük, azt valljuk, hogy igenis a helyesen értelmezett nevelésnek a legmagasabb tökéletességig ki kell művelni az ember erkölcsi, szellemi és fizikai erőit s képességeit is, de mindezeknek az erőknek s az erők minden hatványának etikai célokat kell megvalósítani. Különben a diabolikus khaoszt inauguráljuk az ember világában a mikrokozmosz helyett.

Felfogásunk szerint a gyermeknek gyermeknek, az ifjúnak ifjúnak, az élemedett embernek élemedett embernek kell lennie. Igenis számot vetek az adott valóságok természetes erejével, mint ahogy a művész is számot vet azzal az anyaggal, amelyben megvalósítja eszményeit — — s a különböző életkorokban

igenis számot vetek Dante nagyszerű allegóriáival, a tarka foltú párduccal, (a lonzá-val), az oroszlánnal s a nőtény farkassal, a fiatalság, az érettkor és az aggkor bűnös szenvedélyeivel; az érzékiséggel, becsvágygal és a bírvágygal, de mindez adottságok elismerése. mellett is a nevelés célját erkölcsi célok, erkölcsi ideálok megvalósításában látom, aminthogy az egész világprocesszust is csak ilyen célok és ideálok uralma és vezérlete alatt tudjuk megnyugvásunkra felfogni és értelmezni. Különben, akarva, nem akarva, a diabolikus khaoszt tesszük a makrokozmosz helyébe.

Ezt a felfogást joggal nevezhetni etikainak, mert a lét legmélyebb lényegében is etikai princípiumot tételez fel; — az embertől, a talpig embertől megköveteli, hogy hivatását etikai célok megvalósításában lássa — és az emberré s az állampolgárrá nevelésen az etikai tartalommal telített ember és állampolgár eszményének megvalósítását, illetőleg megközelítését érti.

Ez a felfogás nem elfogult egyik kultúrhatalommal szemben sem: nagyra nézi a vallást, a tudományt s a művészetet, de mindezekben etikai tartalmat akar látni. Ez a felfogás azt állítja például, hogy az igazság kutatása sohasem nélkülözheti az etikai elveket. Igenis van „bátorsága az igazságnak“ is. És igenis van őszinteség a művészetben is, sőt még a szép élvezésében is van őszinteség.

Szellemes, de nem igaz Anatole France mondása:

„Il y a toujours un moment où la curiosité devient un péché et le diable s'est toujours mis du côté des savants.“

Mi nem akarjuk elhinni, hogy az ördög a tudósok oldalán volna — és azt sem hisszük el, hogy a tudós kíváncsiság bármikor is bűn volna, hogy tehát a tudósok az ördög pártján lennének.

Ezzel a szellemességgel szemben inkább Hegelnek adunk igazat, aki a logikában az igazság birodalmát látja s azt hiszi, hogy a logika úgy ábrázolja az Istent, milyen ő örök mivoltában, a természet és a véges szellem megteremtése előtt.

Nézetünk szerint etikai célt kell szolgálnia s azt is szolgál például a tiszta teoretikus tudomány, amely semmi egyebet nem akar, mint színről-színre látni az igazságot — de ezt aztán becsületesen akarja — az igazság bátorságával akarja. Etikai célt kell szolgálnia minden alkalmazott tudománynak is, mert különben „plus deficit, quam proficit“. Akkor pedig helytelen útra, etikailag helytelen útra téved.

S ami áll a tudományokra, ugyanaz áll ugyanígy minden művészetre is. Sem a szép élvezésében, sem a szép megvalósításában nem akarunk semmiféle korlátokat felállítani. De igenis állítjuk, hogy a szép maga is a legbensőségesebb relációban van magához a jóhoz — és át és át kell hatnia miként az Igazat, úgy a Szépet is a Jónak, a Jónak, amely egyedül méltó arra, hogy létalapja, veleje, célja, jelentése és értelme legyen minden létnek, az egész mindenségnek.

Úgy, amint Platon képzelte: „az eszmék pyramisának“ csúcán az etikai legfőbb idea, a Jó van, amely még a lét szempontjából, tehát metafizikailag is — megelőzi az összes többi ideákat, felette van mindennek — viszont minden más dolog neki közsöni létét is. Ezért aztán még a pesszimiztikus felfogást egyébként igazoló tényekkel szemben is, abban a tekintetben is igazat adhatunk Platonnak, hogy „a világ az irigység nélkül való Jónak isteni alkotása“. Csak ez a platonikus felfogás tudja háborgó s nyugtot kereső, etikai kiegyenlítődésre és etikai kielégülésre vágyakozó lényünket, gondolkozásunkat és érzésünket is kielégíteni.

Felfogásunk egyenes ellentétben áll azzal a nézettel szemben, amely minden világot magyarázó teóriát „Sinngebung des Sinnlosen“-nek mond. Mi azt hisszük, hogy a lét velejében sinnvoll, amiről a mi legfenségesebb teóriánk is csak halvány képet nyújthatnak.

Csak ez a felfogás, az etikának mindenekfelett való értéke, aminek, mint Aristoteles istenének, világot mozgató ereje is van, képes bennünket a fényre vezérelni. S képes megnyugvással tölteni el bennünket embereket, az emberi élet tragikus misztériumának vándorait, akik egyébként a halál árnyékában s állandóan annak tudatában, hogy a halálba rohanunk, éljük le tudatos, azaz kínzó kételyektől gyötört emberi életünket. Ami miatt a boldogságot kereső lény megjelölése helyett bizony több joggal nevezhetjük az embert a legboldogtalanabb lénynek, úgy, mint Schopenhauer tette.

De ha nevelésről van szó, akkor mégsem akarjuk ilyen legboldogtalanabb lénynek tudni az embert, különösen nem akarjuk pedig ilyen legboldogtalanabb lénynek tudni és ilyen legboldogtalanabb lényekké nevelni a jövő generációt.

Az emberi létre betű szerint alkalmazható Homerosnak a kimmeriosokról festett vigasztalan képe. Valamennyien sötétségben élünk a halál bejáratánál. Ez a vigasztalan kép azért semmivel sem lesz elviselhetőbbé, ha az élet vezérének akár az életszomját, az élni akarást, akár a hatalomra törő akaratot, akár az intelligenciát s ennek mind erőteljesebb kifejlését tesszük meg. Ez a vigasztalan kép akkor válik bántóan kirívóvá, ha az élet céljául a boldogságot, a boldogság elérését tekintjük.

Az életnek való szolgálat olyasvalami, aminek értéke az élet után igazodik. Életszomj, életakrat, hatalomra törő akarat, az intelligencia s annak kiművelése — a szellem akarása — csak annyit érhet, amennyit az életnek tett szolgálata ér. Az élet nagy érték minden bizonnyal, de nem a legnagyobb. Sőt talán lehetséges olyan érték is, amivel összehasonlítva az életet, azt már értéknek sem tartjuk.

A stoikusok alighanem megtalálták az igazságot akkor, amikor tekintetüket mereven az erkölcsiségre szögezték, s ezzel szemben úgyszólván minden más közönségesen értékesnek tartott dolgokat adiaphoronoknak, közömbös dolgoknak minősítet-

tek, ilyen dolgoknak tevéen meg mindazokat, amik nincsenek hatalmunkban, s amik bölcs és dőre embert és jó és gonosz embert egyaránt érhetnek. Ilyen közömbös dolog, mint mindenki tudja, a rigorózus stoikus felfogás szerint, a gazdagság és a szegénység, de ilyen közömbös dolog az egészség és a betegség, a mások által való megbecsülés és a megvetés, de még maga az élet és a halál is.

Ez a rigorózus gondolkozás és értékelés — azt hihetnők — mitőlünk, akik életünket földközelen éljük le, igen messze távolban van. Pedig tévedünk. Ha közelebről szemügyre vesszük magunkat s embertársainkat, s ha megfigyeljük magunkat értékelés, ítélkezés közben, igen könnyen arra a meggyőződésre juthatunk, hogy egyáltalában nem vagyunk olyan távoli messze-ségben attól a felfogástól, amelyről az imént még azt hittük, hogy oly nagyon messze van az élettől. Mi az, amit mind magunkban, mind másokban a legtöbbre becsülünk, az erő-e? az egészség? a szépség? a tudás? az előkelő születés? a társadalomban elfoglalt pozíció? a hatalom? — nem, hanem az erkölcsi derékség — *e nélkül semmit sem ér az ember. Az erkölcsileg hitvány ember értéktelen emberi ronc, ha egyébként az élet minden javaival pazarul rendelkezik is.* Ha jót kívánunk a megújuló generációnak, azt kell kívánnunk, hogy erkölcsileg derék legyen, hogy mindenekfelett és mindenekelőtt erkölcsileg derék legyen s ha a kimmeriosi sötétségből fényre akarjuk vezérelni az ifjúságot, erkölcsileg derék embereket kell nevelnünk belőlük. Az etikai világrend alapján állva valóban nem mondhatunk egyebet. Az egész etikai világrend állandóan ettől a követelménytől visszhangzik, bárha a valóság, a világ és az élet nem bírja is meg az erkölcsi ideált. Az emberi igazságszolgáltatás Sokratesnek méregpoharat nyújt; Jézust pedig megostorozza és keresztre feszíti.

Valaki, aki nyilvánvalóan botrányt akart kelteni, azt mondja, hogy szüleink és tanítóink a mi természetes ellenségeink. Tagadhatatlan, hogy a régebbi és az újabb generáció között természetes, meg nem szüntethető ellentét van. Tudja is ezt mindenki, aki nyitott szemmel járja az élet útjait. — Nem Turgenyev, hanem az élet, a köznapi, a mindennapi élet tanít meg mindnyájunkat erre. Igen, bizonyos természetes ellentét van a szülők, tanítók és a gyermekek között, de ez a természetes ellentét rendszerint nem fokozódik ellenségeskedéssé. A szülők és a tanítók igazában csak akkor ellenségei az ifjúságnak, ha hamis ideálokat hirdetnek, — ha elfordulnak az igazi, az etikai ideáloktól és az etikai ideálok által átítatott többi eszményektől.

Közismerten túlzó felfogásnak tekintik azt az erkölcsi szentenciát: fiat justitia, pereat mundus. Valósuljon meg az igazság — bárha romba dől is a világ. Lehetetlenül túlzónak látszik ez a szentencia. Mirevaló lenne, mirevaló lehetne az igazság akkor, ha miatta elpusztul a világ? Lehetetlen, úgy mondják, hogy valami értékesebb lehetne, mint a világ, avagy az élet. — De

ha kissé mélyebben tekintünk a világba — és az életbe, azaz, ha elfogultság nélkül kinyitjuk szemünket, — akkor, akkor mihamar megértjük, meg kell értenünk, hogy hiszen a világ tényleg amúgy is romba dől, mindnyájunknak egyéni világa hamarosan romba dől — s az élet egy-kettőre beletorkollik a halálba. Ily szemlélés és ily meggondolás után nem lesz olyan nagyon abszurdum, hogyha az egyéni lét menedéket keres a földi öröklétű lénynél: a nemzetnél és az emberiségnél, amelynek örök létébe, örök életébe bekapcsolódik és igenis megérthető és természetes is, hogyha a fizikai életnél s a fizikai halálnál, de még az egész fizikai világrendnél is hatalmasabb, állandóbb világrendbe vetünk horgonyt, oda, ahonnan az igazságosság küldi hozzánk sugarait, abba a világrendbe, amit etikai világrendnek nevezünk.

Nem tudok elképzelni nevelést ideálok nélkül és nem tudok elképzelni ideálokat, amelyek ne gyökereznének az erkölcsben s az erkölcsiségben. Az egész mindenséget s benne az embervilágot úgy tekinthetjük, mint amelynek alapját a sötét anyag alkotja ugyan, de amely fokozatosan áthaladva a növény- és állatvilágon, végül az embervilágban mind magasabb és mind tudatosabb létre emelkedik. Legmagasabbra és a legnagyobb fényre emelkedve az emberben, itt nyilvánvalóvá válik, hogy az anyag csak külső keretét teszi az emberi létnek s általában minden más létnek is. Az emberi lét, amely ismert világunk leg-tökéletesebb léte, egyenesen olyannak tűnik fel, amelynek lényegét, tartalmát és értelmét egyenesen a szellem-erkölcsi élet teszi. A szellem-erkölcsi élet pedig egészen más, mint a fizikai lét és más törvényei és más elvei is vannak. A szellem-erkölcsi élet első pillanatra kettőnek és kettősnek látszik, valójában azonban egy ez, — s ezt az életet helyesen nevezhetjük a fizikai léttel szemben szellemi életnek. Úgy hisszük azonban, hogy, különösen az akarás és a cselekvés szempontjából, az ember egész szellemi élete etikaivá finomodik, úgyhogy végső elemzésben etikai szempontok azok, amik minden tudatos akarásnak és cselekvésnek irányító elvei.

Mivel azonban, bárhogyan nézzük is a létet, az emberi élet nem minden a világon, de még maga az élet, az emberi életén kívül levő élet sem minden, azért lehetetlen nem látni meg az ember szellemi vagy akár szellem-erkölcsi életén kívül és az élőtermészet életén kívül is az úgynevezett holt anyagnak világát, amely hatalmas, végtelennek látszó massa — minden jel azt mutatja, — joggal „küzdhet“ mind a szellemmel, mind pedig az étellel szemben is „a világ uralmáért“.

Sőt talán nem is lenne szabad a világot egyébnek tekinteni és tartani, mint holt anyagnak, ami egészen átmenetileg, egészen efemer módon életre és szellemi életre, tehát érzésre, gondolkodásra és akarásra ébred. Az anyagtermelte intelligencia fellángoló s mihamar ismét kialvó fényével azt a csodálatosságot tárja eléink, hogy ez az intelligencia minden egyes gondolkozó

emberben egészen rövid időre világosságot áraszt mindazokra a dolgokra, amiket a gondolkodás valamiképen meg tud ragadni, amely dolgokat az ember legalább is gondolatával át tud ölelni. Az ember ebben az anyaghalmazban, amelybe be van ékelve, nemcsak intellektuális életet él, hanem akar is és cselekszik is. Változásokat idéz elő a külvilágban, amelyek a végtelen ok-okozat láncolatsor következtében a végtelenbe és határozatlanba csengenek ki. Igen ám, de beékelve ebbe az anyaghalmaz mindenségbe, az ember magát sem tekinti egyébnek, mint világerők érzésre, gondolkozásra és akarásra ébredt eredőjének, mert ha előre felé végtelen az ok-okozat láncolatsor, akkor végtelennek kell lennie annak hátrafelé is. Akkor itt állunk beékelve a mindenségbe, itt állunk a csodák és rejtélyek között, mint legnagyobb csoda és legnagyobb rejtély, akiben íme valamiképen öntudatra ébredt a világ.

Az öntudatraébredésnek csak egyik része, talán csak egyik foka a látás, az értelmi látás, a megértés is, a másik foka az, ami reánk nézve, mint különösképen akaró és cselekvő lényekre, sokkal fontosabb s lényünk sorsával szorosabban összefüggeni látszik: az akarásunkért és cselekvésünkért való felelősség, na meg az erköles normái és eszményei, amelyek életünknek határozott tartalmat és célt szabnak — s nem engedik meg, hogy lényünk és lényünknek kifejlése elvessen a végtelenbe és a határozatlanba...

Az ideálok léte (vagy mondjuk: subsistentiája) letagadhatatlan, akár örök értékek és érvényességek, akár csak emberi vágyak hiposztázisai azok. Mindenképen szilárd alapjuk van, bene fundata, bármik legyenek is és bárhogyan keletkeztek is: az ideálok végső gyökérszállai mindenképen a lét legmélyebb mélységeibe nyúlnak le és csodálatosképen fényt árasztanak az egész létre és az emberi életre is — és a lét és élet vezérletét követelik maguknak. Ezek az ideálok összegyűjtik a lényünket alkotó erőinket s lényünk kifejlését szabályozva, megtartják azokat valami úton-módon annak a világnak számára, amit a fizikai világrenddel szemben etikainak nevezünk s amely világrend léte alkalmas csak arra, hogy az egész mindenség létének is értelmet és jelentést adjon. És bárha a fizikai világ léte, úgy látszik, a végtelenbe nyúlik és bárha az etikai világrend létének legmélyebbre nyúló s leghatalmasabb oszlopai első pillanatra csakis az emberi lélekbe nyúlnak be, azért mégis azt kell mondanunk, hogy az egész fizikai világnak létjogát csak az erkölcsi világrend adhatja meg. S ha mélyen bepillantunk önmagunkba, ami egyszersmind azt is jelenti, hogy az emberileg lehető legmélyebb pillantást vetjük a világ s általában a lét legmélyebb mélységeibe is, akkor érthető lesz talán az az állításunk is, hogy a fizikai világ csakis külső kerete lehet az igazi valóságnak, a világ lényegének, ami valójában szellem-erkölcsi, ami velejében etikai.

Az ember-világban az etikai világrend természetesen nem

szilárdság, áthatatlanság, kiterjedés, — nem mint fizikai létforma, hanem mint eszmény, mint norma, mint az akarást és cselekvést, de a gondolkozást és érzést is irányító szabály és ideál jelentkezik, ezek adván nemcsak értelmet, de értéket is az emberi életnek, — mi úgy hisszük, az egész mindenségnek is.

Amikor az ember gyermek- és embernevelésre vállalkozik, akkor az ideálokat más, idegen emberi lelkekben akarja megvalósítani. Amikor nevelésre vállalkozik az ember, akkor — nézetünk szerint — azokat az ideálokat, amelyekről azt hisszük, hogy ezek jelentést, értelmet és értéket adnak magának az egész mindenségnek, szándékszik megvalósítani az ember a gyermek lélekben, az utánunk következő generációban, amit mintegy a fejlődés metafizikai erejétől hajtva, mindenképen tökéletesebbnek akarunk, mint amilyenek mi vagyunk. Ezt a vállalkozást joggal nevezhetjük a legnagyobb felelősségű vállalkozásnak és a legnagyobb jelentőségű művészetnek. S mivel a mindenség értelmét, jelentését és értékét felfedő örök eszményeket az emberi lélekben, valójában a világnak állandóan megújuló lelkében akarjuk eleven, hatékony, igazán élő életre kelteni s mivel azt hisszük, hogy ezáltal a két legmélyebb lényegéből előtörő intenciónak járunk kezére, azért méltán nevezhetjük a nevelést is — és pedig több joggal — és inkább mámorbaejtő perspektívával, mint a zenét, — metafizikai művészetnek.

Eszmények világítanak az emberi életre, eszmények szabnak irányt az emberi életnek, eszmények emelik fel az embert, a porba sújtott s megalázott embert s a nemzeteket is — és eszmények gyújtják lángra az emberi lelket. Mindezt akarja és tudja is tenni a nevelés a gyermekkel s a mi utánunk következő generációval s mindezt teszi is a nevelés, ha felhasználja az eszményeket a maga nagy céljaira, — helyesebben, ha arra használja fel a gyermeki lelket, hogy benne és általa megvalósuljanak az eszmények.

Fináczy Ernő azt mondja: „Nem akarjuk, hogy fiaink a földön kússzanak. Azt akarjuk, hogy magasan szárnyaljon a lelkük, hevüljön nagy és szent eszményekért, ideális feladatokért, hazáért és nemzetért, vallásért és erkölcsért, tudományért és művészetért, mindazokért az örökértékű javakért, melyeknek az emberiség haladását köszöni.“ Mondanom sem kell, hogy mindenben egyetértek Fináczyval.

És most még azt a kérdést kérdezem: vajjon ilyképen meg tudjuk-e valósítani, el tudjuk-e érni a boldogságot?... Mindenesetre emberhez méltóvá tesszük a jövő generáció életét; olyanná tesszük ezt az életet, amit a legnemesebb eszmények fényében fölemelt fővel lehet végigélni, mert ez az élet harmóniában van a lét etikai lényegével. Ez az élet, ha talán nem is lesz boldog, a szó köznapi értelmében, de mindenesetre *érdemes* és ezért *méltó lesz a boldogságra*.

Az a boldogság, amit a közönséges ember keres az életben, csak csalfa képzet, szétfosló délibáb, szívárvány, — ami után

a balga gyermek fut. — Az emberi élet, ez a tragikus misztérium nem alkalmas arra, hogy benne a boldogságot hajszoljuk. A boldogság hajszolása nem bír nekünk olyan erőt adni, hogy lelki-nagysággal és léleknyugalommal szembenézhetnénk tragikus emberi végzetünkkel. — Nem a boldogságot kell keresnünk, hanem kötelességünket kell teljesítenünk s így azáltal, hogy a felismert és elismert eszményeinkkel szemben fennálló kötelességeinket teljesítjük, méltóvá tehetjük magunkat a boldogságra. A nevelésnek, különösen pedig a helyes, azaz az eszmények, főképen az etikai eszmények által irányított nevelésnek az a célja, hogy a jövő generációt *érdemessé* s így *méltóvá* tegye a boldogságra.

Ez a szerepe az eszményeknek a nevelésben.

BÁRÁNY GERÓ.

A NEPSZÖVETSÉG ÉS AZ ISKOLA.*

A közismert régi mondást, mely szerint a mult század porosz háborúit a tanítómesterek nyerték meg, napjainkban szeretnék megfordítani. Ma a tanítómesterek kötelességévé azt szeretnék tenni, hogy nyerjék meg a békét és állandósítsák beláthatatlan időig. A nagy háború borzalmaitól megiszonyodott és annak eredményeitől megittasodott népek azt kívánják, hogy a borzalmak többé vissza ne térjenek és az eredmények ne válhassanak kétségessé. De ennek elérését ma már nem biztosítja a klasszikus intelem megtartása: *si vis pacem, para bellum*. A tengeralattjárók, légitlók és tankok számának emelése, a kémiai és biológiai háború rettenetes fegyvereire való rendszeres felkészülés nem szolgáltat elég erőt a béke biztosítására, mert sohasem lehet előre megsejteni, hogy mit tud a modern technika az ellenfél szolgálatába állítani mindezen legyőzhetetlennek hitt fegyverek ellenében. Úgy akarnák tehát a békét megalapozni, hogy az emberiség sohasem kívánkozzék háborús babérokra, hogy a nemzetek önként és tekintélytisztelettel vessék alá magukat nemzettestvéreik közös akaratának nemzeti életük valódi vagy vélt feltételeinek elérésére indított küzdelmeikben. De hogy valaha is megteremthesse az emberiség ezt a madáchi világot, amelyben az öldöklő harci eszközöket a múzeumokban fogják mutogatni, ahhoz előbb meg kell üzenni a háborút a régi emberiségnek, fel kell venni a harcot az ember multjának sokezer éves hagyományaival és átörökített gondolkodásával szemben. Át kell formálni az embert nemcsak a szó kollektív értelmében, hanem mindenekelőtt és a leghatásabban egyéneiben. Az emberiség multjával szakított egyének, akik minden más fajtához tartozó emberben a kulturális

* Az 1930 május 17-i felolvasó ülésen tartott székfoglaló előadás.